

Ефективність виробництва в підприємницьких структурах

**П.Р.ПУЦЕНТЕЙЛО, кандидат економічних наук
Тернопільський державний економічний університет**

Перехід до ринку передбачає якісно новий етап розвитку економіки, який зумовлює зміни в організації виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств. Одним з основних напрямів забезпечення високоефективного господарювання в АПК є трансформація економічних відносин і розвиток різних форм господарювання.

Процес становлення ринкових відносин проходить в умовах цінового диспаритету, що уповільнює підприємницьку діяльність і не дає можливості повністю використати її переваги в аграрній сфері. При подальшому розвитку існуючих негативних тенденцій (виснаження земельних угідь, старіння основних засобів, скорочення споживання інших ресурсів) рівень виробництва сільськогосподарської продукції може знизитися

¹ Котлер Ф. Основы маркетинга: Пер. с англ. / Под ред. Е.М. Пеньковой. — М.: Прогресс, 1990. — 736 с.

² Мазаракі А.А., Лігоненко Л.О., Ушакова Н.М. Економіка торговельного підприємства: Підр. / За ред. Н.М. Ушакової. — К.: Хрещатик, 1999. — 800 с.

³ Ковалев В.В., Волкова О.Н., Гриженко Е.М. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. — М.: ПБОЮЛ, 2000. — 424 с.

до критичної межі. Тому завдання полягає у створенні нових підприємницьких структур, які б ефективно господарювали й довели свої переваги у ринкових умовах.

Теоретичні, методичні та практичні аспекти механізму підвищення ефективності в АПК, становлення нових організаційно-правових форм підприємницьких структур у сільському господарстві розглянуті в працях В.Г. Андрійчука, П.І. Гайдуцького, Д.П. Доманчука, С.Л. Дусановського, В.Я. Месель-Веселяка, О.М. Онищенко, В.П. Рябоконя, П.Т. Саблука, А.М. Стельмащука, М.М. Федорова, В.В. Юришина.

Пошук ефективних організаційно-правових форм підприємницьких структур триває. У зв'язку із змінами, що відбулися в сільськогосподарському виробництві у контексті аграрної реформи, виникають нові аспекти дослідження проблеми. Це, перш за все, стосується різноманітних питань, пов'язаних із підвищенням ефективності аграрної сфери, вдосконаленням організації виробництва, пошуком нових, прогресивних моделей агроформувань, раціональних виробничих структур.

Проблеми, пов'язані з механізмом ефективного розвитку підприємницьких структур, є предметом дослідження багатьох учених. Проте в теорії та практиці механізму підвищення ефективності виробництва є низка невирішених питань.

Різнманітні форми власності та господарювання дають можливість створити передумови для розвитку ефективної діяльності в агропромисловому виробництві. Ці та інші фактори зумовили організаційно-правові перетворення на селі.

Як зазначають вчені В. Амбросов, В. Русскін і Т. Маренич: "Підвищення ефективності роботи реформованих підприємств на основі затвердження власності товаровиробників вимагає відповідних змін в організаційній структурі виробництва"¹.

Саме зміни, ініційовані Указом Президента України від 3 грудня 1999 року, зумовили розв'язання проблем аграрного сектора щодо формування ефективних виробничих структур. Тобто створений економічний механізм, який включає матеріальні передумови для ефективної реалізації економічних інтересів сільськогосподарських товаровиробників.

Реформування відносин власності за своєю внутрішньою суттю є унікальним явищем, яке ототожнюється з життєвими реаліями. Це — створення якісних передумов для володіння, користування і розпорядження землею, основними засобами і предметами праці з метою реалізації економічних інтересів.

У працях класиків політичної економії Ф. Кене і А. Сміта підприємець сприймався як власник капіталу, котрий вкладав цей капітал в умовах дефіциту ресурсів для економічного зростання². А. Сміт зазначав і мету підприємницької діяльності — одержання підприємницького доходу³.

Ж.-Б. Сей робив акцент на відмінності доходу на капітал і підприємницького доходу. Він дав характеристику підприємця, визначивши його як людину, яка "організовує інших людей у межах виробничої одиниці"⁴. Він вважав, що функції підприємця полягають в умінні комбінувати фактори виробництва. В 1803 році Ж.-Б. Сей, спираючись на ідеї Кантильона, включив у зміст підприємництва такі три елементи:

- поєднання вхідних факторів виробництва;
- збирання інформації та нагромадження необхідного досвіду;
- організація виробничого процесу.

З наведеного вище випливає, що основними рисами підприємництва є наявність власного інтересу і бажання його реалізувати, ініціативність, а також ризик у виробничо-господарській діяльності.

¹ Амбросов В., Русскін В., Маренич Т. Ефективність внутрігосподарських відносин у реформованих підприємствах // Економіка України. — 1996. — № 12. — С. 56.

² Радаев В. Экономическая функция и психологический аспект предпринимательства // Российский экономический журнал. — 1995. — № 10. — С. 89.

³ Савченко В. Феномен предпринимательства // Российский экономический журнал. — 1995. — № 9. — С. 46.

⁴ Долішній М.І., Козоріз М.А., Мікловда В.П., Даниленко А.С. Підприємництво в Україні: проблеми становлення і розвитку. — Ужгород: "Карпати", 1997. — С. 11.

А. Маршалл додав до трьох класичних факторів виробництва — землі, праці та капіталу — четвертий: організацію, або згодом підприємницьку діяльність¹. Л. Колеснікова і В. Перекрестов трактують підприємництво як "... процес особистісного і системного самооновлення та самореалізації через втілення в життя ідей зі створення нових або розвитку діючих підприємств різних сфер діяльності й форм власності"².

Сучасне розуміння підприємництва склалося в середині ХХ ст. Велика роль у цьому належить Й. Шумпетеру. Він зазначав: "Функцією підприємництва є реформування чи революціонізація структури виробництва через використання певного винаходу чи, в загальнішому аспекті, невикористаної технологічної можливості для продукування нового ринку збуту продукції і через реорганізацію певної галузі тощо. Впевнені дії за межами відомого й долання такого опору вимагають здібностей, притаманних лише невеликій частині населення і визначальних як для підприємницького типу, так і для підприємницької функції. Ця функція, по суті, полягає не в тому, щоб робити винаходи чи в якийсь інший спосіб створювати умови, які потім використовує підприємництво. Воно полягає в тому, щоб робити діло"³.

Згідно з підходами П. Друкера, підприємці не виступають капіталістами або інвесторами. На його думку, сутність підприємницької діяльності полягає в обґрунтуванні й затвердженні положень економічної і соціальної теорії, згідно з якою за умов динамічної нерівноваги ринкової системи господарювання зміни — це цілком нормальне і природне явище. При цьому головне завдання підприємця полягає в одержанні результатів, відмінних від попередніх, а не в поліпшенні вже чогось існуючого. Тобто підприємця характеризує в основному намагання створити щось "нове й відмінне від уже існуючого, що змінює і перетворює наявні в суспільстві ціннісні настанови"⁴.

Звідси простежується, на наш погляд, важлива закономірність — підприємницька діяльність в економічному розумінні виступає як функція, що може нескінченно подібнюватися та інтегруватися.

Отже, підприємець — це, насамперед, тип людини, що знаходиться в безперервному пошуку, а підприємництво — це творча і новаторська діяльність на свій страх і ризик, яка сприяє утворенню структури суспільного господарства і створює умови для ефективних структурних перетворень в економіці. Тому, на нашу думку, доцільним буде виділення ще однієї важливої риси підприємництва, на наш погляд, — корисність для розвитку суспільства.

Таким чином, вищезазначені погляди на сутність підприємництва і на роль підприємця в контексті розвитку та становлення дають нам змогу з упевненістю стверджувати, що це активний суб'єкт пошуку й реалізації нових можливостей у розробці, впровадженні й освоєнні новаторських ідей, розробці новітніх технологій, здійсненні інновацій. Підприємець, як суб'єкт ринку, зосереджує свою увагу на знаходженні нових форм задоволення потреб споживачів, попиту на ринку, в обґрунтуванні та формуванні нової потреби і шляхах її вирішення, веде новаторський пошук сфер застосування капіталу.

Основним і вагомим стимулом та орієнтиром підприємницької діяльності в умовах ринку виступає прибуток і економічна ефективність самостійного підприємства. "Мотив прибутку, підкреслює А. Мізес, — це якраз той чинник, який змушує бізнесмена найефективнішим чином забезпечувати виробництво тих товарів, що їх бажають використовувати споживачі"⁵.

¹ Курс предпринимательства: Учеб. / Под. ред. В.Я. Горфинкеля, В.А. Швандара. — М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. — С. 11.

² Колесникова Л., Перекрестов В. Организационные структуры и культура предпринимательства // Вопросы экономики. — 2000. — № 8. — С. 17.

³ Шумпетер Й.А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Пер. з англ. — К.: Основи, 1995. — С. 171.

⁴ Друкер П.Ф. Рынок: как выйти в лидеры. Практика и принципы. — М.: Бук Чэмпер Интернэшнл, 1992. — С. 30–32.

⁵ Мизес фон Людвиг. Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность / Пер. с англ. — М.: Дело, 1993. — С. 24.

На нашу думку, суть підприємництва у вузькому розумінні цього слова полягає в одержанні прибутку за умови вільного вкладення ресурсів у розвиток власної справи, вільного виробництва блага й обміну, а також втілення новаторських ідей і пропозицій.

Вищевикладене свідчить, що в сучасній економічній літературі чіткого визначення глибинної сутності підприємництва, з нашої точки зору, немає. Тому постає необхідність визначити суть цього феномену за допомогою того середовища, де воно перебуває, котре формує і забезпечує рольову функцію підприємця в суспільстві. Звідси підприємницьке середовище виступає як сукупність соціально-економічних умов, як необхідний засіб сприяння його здійсненню й ефективному функціонуванню.

Підприємництво має три основні компоненти: особисту основу, економічну основу, організаційно-управлінську основу. Всі вони перебувають в органічному взаємозв'язку, виявляються в єдиному процесі відтворення підприємницького типу.

Отже, можна стверджувати, що в основі підприємництва, особливістю якого є діалектична єдність власності, управління і контролю в особі суб'єкта підприємницької діяльності, лежить саме приватна власність на засоби виробництва та кінцеві результати виробничої діяльності. Саме тому підприємець у своїй діяльності покликаний забезпечити необхідну комбінацію особистої вигоди із суспільною корисністю, маючи за мету одержання прибутку. З цієї точки зору, ми можемо трактувати підприємницьку діяльність як важливу багатогранну функцію в суспільному житті. В його основі лежить постійність змін як умова розвитку, що в свою чергу проявляється у пошуку і введенні в дію різного роду новацій, які створюють нерівновагу на ринку й тим самим забезпечують процес розвитку.

Таким чином, підприємництво як економічна категорія — це певний тип господарювання, де головним суб'єктом є підприємець, який раціонально комбінує (об'єднує) фактори виробництва на інноваційній основі, та на власний ризик організовує й управляє виробництвом з метою одержання підприємницького доходу.

Категорія "підприємництво" нерозривно пов'язана з ефективністю. В економічній енциклопедії подано наступне визначення категорії ефективності. "Ефективність — здатність приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат". Крім того, це — досягнення найбільших результатів за найменших витрат живої й уречевленої праці. Це — конкретна форма вияву закону економії часу, їхній зв'язок здійснюється через підвищення продуктивності праці, яке означає зростання ефективності сукупної праці, ефективності всього виробництва, зумовленої насамперед прогресом продуктивних сил"¹.

У підвищенні ефективності розвитку аграрних відносин, на думку І.Ф. Баланюка, одне з найважливіших місць посідає їхнє надійне організаційне забезпечення. Організаційний чинник набуває особливого значення в умовах поступового утвердження у сільському господарстві прогресивних засад його розвитку"².

Отже, організаційно-правова трансформація в агропромисловому виробництві є тією рушійною силою, що певною мірою зумовлює поглиблення сутності організаційно-економічних засад ефективності виробництва підприємницьких структур в аграрній сфері. В методологічному розумінні процес розвитку підприємницьких структур в АПК є комплексним поняттям, яке спонукає враховувати зовнішні й внутрішні чинники їхнього функціонування, що зумовлено унікальною природою АПК. Це означає прискорене формування ефективності як домінуючого фактора сучасного розвитку підприємницьких структур на селі, оскільки воно відбувається через заміну існуючих і встановлення нових організаційно-правових та економіко-технологічних зв'язків як усередині, так і ззовні підприємства.

¹ Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1 / Редкол.: ... С.В. Мочерний (Відп. редактор) та ін. — К.: Видавничий центр "Академія", 2000. — С. 508.

² Баланюк І.Ф. Організаційне забезпечення нового етапу розвитку аграрних відносин // Економіка АПК. — 2002. — № 9. — С. 37.

"Результати господарської діяльності господарств, — за визначенням професора В.Г. Андрійчука, знаходяться в безпосередній залежності не тільки від розміру виробничого потенціалу, але й від інтенсивності використання його структурних елементів"¹.

Г. Черевко і В. Лукаш припускають, що часто поняття ефективності вживають як синонім результативності. Але якщо результатом будь-якої діяльності є продукт, який не задовольняє певним вимогам, насамперед суспільним, не відповідає встановленим параметрам і тому не має практичного застосування, одержаний результат не є ефективним, так само як не була ефективною дана діяльність"².

З вищеведеним важко не погодитись. Зокрема, дослідник О.Ф. Савченко під ефективністю виробництва розуміє "... функціонування матеріального виробництва, ... досягнення об'єктивної мети, ... здійснення основних виробничих функцій"³.

Проблема підвищення ефективності виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери займає чільне місце в сучасних дослідженнях учених. Це зумовлено тим, що будучи за своєю природою явищем ідеальним, вона в свою чергу виявляється в отождненні з буттям у формі гносеологічного поступу раціоналізації форм господарювання і внутрішньої збалансованості. При цьому досягається одночасно тотожність і розбіжність сутності однієї з найважливіших категорій економічної науки — ефективність виробництва. Адже саме в ній віддзеркалюється суперечливість як органічний прояв дій об'єктивних економічних законів і відображається крайня форма — результативність. Остання є практичним втіленням методології — метою виробничого процесу.

Намагання різними способами і шляхами укрупнювати виробництво з метою здешилювання продукції та підвищення її конкурентності є аксіомою у функціонуванні аграрних формувань країн світу. Але чому це належним чином не торкнулося колективних і державних аграрних формувань? Причина в тому, за визначенням О.М. Онищенко, що не розміри зазначених господарств, а фактор соціально-економічної їхньої природи, яка визначається формою власності на засоби виробництва, вироблену продукцію та одержані доходи, і впливає на ефективність господарювання значно більше, ніж фактор розміру господарств⁴. Тобто фактор приватної власності є ефективнішим порівняно з фактором концентрації виробництва в господарствах суспільного сектора. Поряд з цим доцільно обов'язково враховувати й використовувати в процесі здійснення аграрної реформи на нових соціально-економічних засадах усі ті позитивні дії, які відбулися у радянський період⁵, оскільки аграрний сектор України має значний історичний досвід ведення сільськогосподарського виробництва.

Як вважають вчені-економісти М.Ю. Коденська і В.А. Кісельов: "Ефективність агропромислового виробництва взаємопов'язана із системою факторів, які відносяться до інтегрованого середовища, його складових частин, а також до всього суспільного виробництва, в структурі якого воно формується і розвивається"⁶.

Отже, можна вважати, що ефективності виробництва властиві органічно пов'язані внутрішні чинники, що зумовлює взаємототожність і взаємодоповнюваність цього багатокритеріального явища. "Ефект (результат) виробництва, за припущенням

¹ Андрійчук В.Г. Эффективность использования производственного потенциала в сельском хозяйстве. — М.: Экономика, 1983. — С. 4.

² Черевко Г., Лукаш В. Людський аспект соціально-економічної ефективності // Економіка України. — 1998. — № 3. — С. 47.

³ Савченко О.Ф. Теоретичні аспекти ефективності функціонування підприємств аграрного сектора економіки // Економіка АПК. — 2002. — № 8. — С. 41.

⁴ Онищенко О.М. Соціально-економічна природа і розміри сільськогосподарських підприємств // Економіка України. 2000. — № 6. — С. 61.

⁵ Ревенко М.М. Поглиблювати аграрну реформу в Україні // Економіка АПК. — 2001. — № 3. — С. 11.

⁶ Коденська М.Ю., Кісельов В.А. Агропромислові підприємства і агрофірми в умовах переходу до ринку. — К.: Вид-во УСГА, 1993. — С. 81 с.

М.К. Пархомця, виражається в обсязі валової, товарної і кінцевої продукції, валового доходу і прибутку”¹. Отже, в даному випадку чітко простежується тенденція узагальнення всіх кінцевих результатів виробничого процесу, як натуральних так і грошових чинників. “Зіставлення розміру ефекту до витрат виробничих ресурсів засвідчує рівень ефективності виробництва”².

Таким чином, показники ефективності завжди тотожні вкладеній праці, тому можна зробити логічний висновок, що ефективність — це, б по суті, продуктивність праці.

Системі ефективного виробничо-господарського механізму доцільно формувати такі умови господарювання, котрі б базувалися на поглибленні концентрації та спеціалізації виробництва. Необхідно створити раціональний механізм, який би спонукав кожну виробничу структуру адаптуватись до різноманітних умов, які формуються під впливом соціальних, економічних, правових та інших чинників. Основою цього складного механізму є система ефективних виробничих відносин, форма власності на засоби виробництва і кінцеві результати, що адекватно абстрактно-логічному зв'язку, в межах якого можлива і доцільна їхня реальна єдність — виробництво, розподіл, обмін і споживання.

Ефективність господарювання аграрних формувань залежить від багатьох факторів. Значна роль у цьому належить також раціональному поєднанню як основних засобів, так і обігових коштів, особливо в процесі реформування відносин власності на селі. Причому зазначене стосується як раніше створених аграрних формувань різних форм власності, так і нових, створюваних на засадах приватної власності на майно і землю. Багаторічний досвід показує, що у випадках, коли при розподілі окремих господарських структур одному із новостворених формувань безпідставно занижувалася частка обігових коштів, становлення такого підприємства відбувається боляче³.

Учені Г. Черевко і В. Лукаш вважають, що коли повністю охопити кінцеві результати й аспекти функціонування робочої сили на всіх стадіях відтворення протягом його повного циклу, то усі часткові прояви ефективності й продуктивності підсумовуються без залишку і, природно, одержується єдиний результат, який є сукупністю кінцевого ефекту для суспільства, що виступає у вигляді двоєдиної сукупності виробників і споживачів. Проте якщо продуктивність або ефективність розглядаються у звуженому, локальному розумінні, між цими категоріями має місце значний незбіг⁴.

Тобто всі резерви підвищення ефективності виробництва доцільно виділити у два напрями: зовнішнього і внутрішнього спрямування.

Перший чинник підвищення ефективності виробництва відображає повною мірою діяльність підприємницької структури на ринку, другий — зумовлює економію всієї сукупності ресурсів для виготовлення кінцевої продукції. Проте їхній корисний ефект можливий лише на основі чітко визначеної системи вищого порядку, котра інтегрує ці чинники як суміжно підпорядковані й водночас як такі, що функціонують певною мірою самостійно. Такою системою виступає організаційно-правова форма виробничо-господарських і фінансових відносин.

Слушною при цьому є думка вченого О.Ю. Єрмакова, який під поняттям “Організаційна форма аграрного виробництва” розуміє економічно відокремлений і господарсько самостійний вид виробничої діяльності, що характеризується певним змістом, способами та структурою його організації: підприємства, об’єднання⁵.

¹ Пархомець М.К. Економічний механізм розвитку молокопродуктового підкомплексу АПК Західного регіону України. — Тернопіль: Економічна думка, 2001. — С. 19.

² Там же.

³ Малік М.Й., Федієнко П.М. Аграрна реформа і розвиток підприємництва. — К.: ІАЕ УААН, 2003. — С. 70.

⁴ Черевко Г., Лукаш В. Людський аспект соціально-економічної ефективності // Економіка України. — 1998. — № 3. — С. 47.

⁵ Єрмаков О.Ю. Методологія економічного дослідження організаційних форм виробництва // Економіка АПК. — 2003. — № 1. — С. 31.

Підприємство (фірма) складається з кількох внутрішніх підрозділів (структурних елементів). Тому є доцільним, на наш погляд, розглянути ці категорії.

Отже, на основі вищевикладеного під ефективністю виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери слід розуміти певний раціональний спосіб організаційного, економічного, технічного, технологічного і соціального характеру, що базується на органічно доцільному поєднанні землі, капіталу, основних засобів і трудових ресурсів.

Раціональною підприємницькою структурою слід вважати таку, яка забезпечує пропорційний його розвиток і зумовлює істотне підвищення ефективності виробництва на всіх його стадіях.

Ефективність виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери передбачає такий раціональний спосіб господарської діяльності, який базується на основі комплексної збалансованості наявних ресурсів (землі, основного і оборотного капіталу, трудових ресурсів і підприємницьких здібностей) та інтенсивного використання якісних і кількісних чинників на всіх його стадіях, що в підсумку примножує кінцевий результат з одночасним зменшенням використовуваних ресурсів.